
TIJD ZONDER GRENZEN? MAYA TIJDREKENING IN HEDEN EN VERLEDEN

Erik Boot

Inleiding

In een uitgestrekt tropisch gebied in de laaglanden van Guatemala en in het vruchtbare glooiende landschap van de deelstaten Tabasco en Chiapas, Mexico, kwam de Maya beschaving tussen 300 en 600 na Christus tot bloei, om tussen 600 en 900 na Christus haar hoogtepunt te kennen en in de laatste eeuw van deze periode te vervallen. Vanaf ongeveer 900 kwamen in andere delen van het huidige Mexico en Guatemala de Maya's weer tot bloei, zoals in het noordelijk gedeelte van Yucatán, de Guatemalteekse Hooglanden en in de kuststreken van Tabasco in Mexico.

Gedurende de eeuwen dat de Maya's heersten in Guatemala en Mexico bouwden zij grote ceremoniële centra waarin tempels verrezen, gewijd aan de diverse door hen vereerde goden, zoals de Zonnegod, de Regengod, de Jaguargod. Tevens richtte men tempels en paleizen in, gewijd aan de Maya heersers, met name in deze gebouwen en op gewijde monumenten als *stelae* en altaren voor deze gebouwen opgesteld lieten de Maya's berichten achter. Berichten geschreven in wat men nu het Maya hiërogliefenschrift noemt; dit schrift is nog steeds niet compleet vertaald, al beweerde de duitse geleerde Gockel van wel, maar een groot aantal hiërogliefen zijn middels de methode van context-analyse bekend en te duiden in betekenis. Tot deze groep behoren ook data geschreven in het Maya systeem van tijdsrekening.

In dit artikel zal ik ingaan op de tijdsrekening bij de Maya's in het verleden en in het heden, daar enkele Maya volken in het Guatemalteekse Hoogland heden ten dage de kalender nog gebruiken. Eerst zal aandacht besteed worden aan de data gegeven in de klassieke inscripties tussen 600 en 900 na Christus, daarna in de post-klassieke periode (900-1500 na Christus) in Noord Yucatán en als laatste aandacht voor de tijdsrekening tijdens de Spaanse overheersing en de hedendaagse periode.

De klassieke periode

In deze periode tussen 600 en 900 na Christus waren de Maya's gewoon hun hiërogliefische teksten te beginnen met een datum. De tijdsrekening van de Maya's bestond uit het tellen van het aantal dagen sinds een bepaalde gebeurtenis in het verleden. Zoals wij in het Westen onze tijd berekenen aan de hand van de geboortedatum van Christus.

De Maya's telden de dagen en plaatsten reeds voorbijge dagen in een aantal eenheden; deze eenheden vertegenwoordigden een aantal en het makkelijkst om inzicht te krijgen in deze berekeningen en eenheden is een voorbeeld te nemen.

In het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden bevindt zich de Leiden Plak, een uit licht-groen Jade vervaardigd ornament dat ooit deel uitmaakte van het koninklijk kostuum van een Maya heerser. Op de voorzijde vinden we een in traditionele dracht gestoken Maya heerser, op de keerzijde de volgende vroeg-Klassieke hiërogliefische tekst:

Leiden Plaque

Op zeven plaatsen komen, voor de hiërogliefen, balken en stippen voor; reeds in de jaren 20 van de vorige eeuw werden deze balken en stippen onderkend als het numerieke Maya systeem. De balk staat voor vijf en de stip voor één, combinatie van de balken en stippen verschaft ons getallen vanaf 6 tot 19: de Maya's gingen niet verder dan 19, daar zij rekenden in niveaus, zoals we zo zullen zien.

Voor het begrip in de Maya-kalender bekijken wij eerst de tweede tot en met de zesde hiëroglief. Voor deze hiërogliefen zijn stippen en/of balken geplaatst die ons de volgende nummers geven voor de tweede tot en met de zesde hiëroglief: 8, 14, 3, 1 en 12. Elk van deze vijf getallen staat onder een hiëroglief die een periode van een aantal verstreken dagen sinds de oorsprongsdatum aangeeft.

Het getal 12 staat voor de hiëroglief *kin*, dat in het Maya 'dag' betekent. Er zijn in deze periode twaalf dagen verstreken. Het volgende getal geeft één aan bij de hiëroglief voor de periode *uinal*, in het Maya een periode van twintig dagen. De drie staat voor de hiëroglief van de *tun*, het Maya jaar van 360 dagen. De veertien staat voor de *katun*, een periode van twintig maal 360 dagen en de acht staat voor de hiëroglief van een periode die de Maya's *baktun* noemden, een periode van twintig maal twintig maal 360 dagen.

Hoeveel dagen waren er op deze dag verstreken? De Maya telling gaat als volgt:

Maya:	Periode van:
1 kin	1 dag
20 kins = 1 uinal	1 x 20 dagen
18 uinals = 1 tun	1 x 18 x 20 dagen (=360 dagen)
20 tuns = 1 katun	1 x 20 x 18 x 20 dagen
20 katuns = 1 baktun	1 x 20 x 20 x 18 x 20 dagen

In het voorbeeld van de Leiden Plak kan aan de hand van deze telling het volgende rekensommetje gemaakt worden, aan de hand van de getallen voor de verschillende periodes:

12 kins	12 x 1 dag
1 uinal	1 x 20 dagen
3 tuns	3 x 18 x 20 dagen
14 katuns	14 x 20 x 18 x 20 dagen
8 baktuns	8 x 20 x 20 x 18 x 20 dagen
	totaal 1.253.912 dagen

Welke datum betekende dan de start voor de Maya tijdrekening? In de tekst van het Tablet van de Tempel van het Kruis in de Maya ruïne Palenque kunnen we het antwoord vinden; de datum die in de tekst aangegeven wordt is 13.0.0.0.0, gevolgd door 4 Ahau 8 Cumku.

De dag-datum 4 Ahau 8 Cumku was de manier waarop de Maya's hun dagen en maanden namen gaven. De 'dag' 4 Ahau bestond uit één positie in een periode van 260 dagen: het getal 4 was de vierde dag uit een reeks van 13, Ahau was het 20e teken uit een reeks van 20 (13 x 20 = 260 dagen). De datum in de 260-daagse periode werd gecombineerd met een datum in de 365-daagse periode, het zonnejaar. In dit voorbeeld is dat de positie 8 Cumku, in deze periode de achtste dag uit een reeks van 20 (door de Maya's werd echter van 0 tot 19 geteld), Cumku, de 18^e maand uit een reeks van 18 manden van 20 dagen (18 x 20 = 360 dagen). Om tot de verlangde 365 dagen te komen volgden er na de maand Cumku vijf dagen in een periode met de naam Uayeb, 'de verloren dagen' (deze dagen stonden onder invloed van de goden van de onderwereld en niemand verrichtte enig werk op deze dagen, noch vierde men feest).

Hiernaast kan men de twintig tekens van dag-datum aanschouwen (van Imix tot Ahau), daarna de achttien maanden (van Pop tot Cumku) en Uayeb.

De data vermeld in de teksten van de tabletten van het Kruis, het Gebladerde Kruis en van de Zon beschrijven de geboorte van een goddelijke vader- en moederfiguur. Dit speelt zich af voor 13.0.0.0.0. 4 Ahau 8 Cumku; in de eerste baktun na deze datum wordt de eerste zoon van drie geboren, een drietal goddelijke wezens die bekend staan als de 'Palenque Triade' en waarvan er twee (G I en G III) vergeleken worden met de helden-tweeling uit het Maya Quiché - epos de Popol Vuh. Deze tweeling, Hunahpú en Ixbalanqué, zorgt uiteindelijk voor de schepping en deze teksten zouden de heersers van Palenque verbinden met hun voorouders, de

Imix

Ik

Akbal

Kan

Chicchan

Cimi

Manik

Lamat

Muluc

Oc

Chuen

Eb

Ben

Ix

Men

Cib

Caban

Elz'nab

Cauac

Ahau

Pop

Uo

Zip

Zotz'

Zec

Xul

Yaxkin

Mol

Ch'en

Yax

Zac

Ceh

Mac

Kankin

Muan

Pax

Kayab

Cumku

Uayeb

scheppers van deze wereld. Na deze korte zijweg terug naar de Leiden Plak.

Op de Leiden Plak vinden we ook een dag/maand-datum geschreven, onder de hiëroglief van één kin vinden we één Eb, later gevolgd door nul Yaxkin (letterlijk genoemd 'het zitten van Yaxkin' de eerste dag die de Maya's met een nul schreven):

Voor de 'christelijke datum' van de Leiden Plak zijn we er bijna: er zijn 1.245.912 dagen verstreken sinds 13.0.0.0 4 Ahau en 8 Cumku tot de datum 8.14.3.1.12 1 Eb 0 Yaxkin. Maar hoe kunnen wij twee verschillende, totaal onafhankelijke ontstane tijdrekeningen correleren? Een datum, gevonden in een Maya manuscript uit de koloniale tijd, geschreven in Maya vorm en in Christelijke vorm, betekende de doorbraak van wat men nu het Goodman - Thompson - Martínez systeem noemt: zij waren de ontdekkers van de correlati tussen onze en de Maya tijdrekening.

Zo correspondeert 13.0.0.0. 4 Ahau 8 Cumku met 13 augustus, 3114 voor Christus, en de datum van de Leiden Plak, 8.14.3.1.12. 1 Eb 0 Yaxkin met 17 september, 320 na Christus.

De manier waarop de maya's het aantal verstreken dagen sinds 4 Ahau 8 Cumku telden noemt men de 'lange telling', de 'korte telling' van de dag- en maandnamen verdeelt men in de door de Maya's zelf benoemde periodes: de *tzolkin*, 'telling der dagen' voor de 260 - daagse kalender, en de *haab*, het 'jaar' van 365 dagen van de jaar-kalender.

Voor de Maya's, net als voor hun opvolgers, stonden de dagen onder invloed van de goden: in enkele inscripties worden dan ook de 'Negen Heren van de Nacht' geschreven, een cyclus van negen naam-glieden verbonden met de *tzolkin*/haab dagnaam. Één combinatie van één Heer van de Nacht met een dag uit de *tzolkin*/haab - combinatie komt slechts éénmaal per 467 jaar voor...

Tevens vermeldde men in de 'lange telling' de lengte van de Maan, de hoeveelste dag in die Maan en de positie van de Maan in een periode van Zes Manen.. Daar de Maya berekening van de Maan niet echt precies te noemen valt (men koos tussen 29 of 30 dagen voor de Maan-duur) kloppen de verwijzingen naar de Maan alleen in die gevallen dat deze op de dag van de inscriptie werd berekend en niet als men data in de toekomst of in het verleden construeerde.

De meeste inscripties van de Maya's zijn ons bekend uit de periode 600 tot 900 na Christus. Op de *stelae*, manshoge pilaren met inscripties, wordt meestal de 'lange telling' gehanteerd; op lintels boven de deuropeningen

vindt men meestal alleen de tzolkin/haab notatie terug, uitzonderingen daargelaten

Hierboven zien wij lintel twee van La Pasadita, nu te vinden in het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden. De datum is terug te vinden in de lange balk hiërogliefen in het midden van de lintel: 7 Ahau in de tzolkin, 18 Pop in de haab.

De protagonisten in deze afbeelding zijn Vogel Jaguar (links en zijn *cahal*, een lokale heerser (rechts). Uit de handen van van Vogel Jaguar stroomt bloed, één van de vele manieren waarop Maya heersers bloed offerden aan de goden of de voorouders. Vele andere voorbeelden uit steden als Yaxchilán, Bonampak en Palenque zijn te geven waarop data verbonden worden met acties van rituele aard, terwijl een ander deel duidelijk erbonden is met krijsacties, met name het nemen van gevangenen die in de andere afbeeldingen, met geassocieerde data, ritueel geofferd worden. Krijg en ritueel vormen in veel afbeeldingen een favoriete combinatie.

Aan het eind van de negende eeuw, en voor enkele steden reeds eerder, worden er geen tempels en paleizen meer gebouwd, worden er geen gedateerde monumenten meer opgesteld. Door nog steeds een duistere oorzaakverlaten de Maya's de klassieke centra en vertrekken naar andere delen van Guatemala en Mexico. Redenen die gegeven worden zijn : verzilting van de maïs - akkers, interne politieke strubbelingen, invasies, stagnerende handel of verlies van handelsmonopolie-positie...

De Post-Klassieke periode

Vanaf het begin van de tiende eeuw bloeien er weer grote steden in het Noorden van Yucatán, waar reeds steden en handelscentra bestonden. Niet veel later komen ook steden in de Guatemalteekse Hooglanden tot bloei, als in de kuststreken van de Mexicaanse deelstaat Tabasco. Tempels en paleizen worden weer geconstrueerd, monumenten worden weer opgericht, maar waar de 'lange telling' een grote rol speelde in de Klassieke Periode, zo lijkt deze 'vergeten' te worden in de centra in Noord-Yucatán. Slechts in enkele gevallen hebben archeologen monumneten gevonden met de 'lange telling', zoals in Oxkintok en Xcalumkin, steden in het Puuc-gebied in Yucatán.

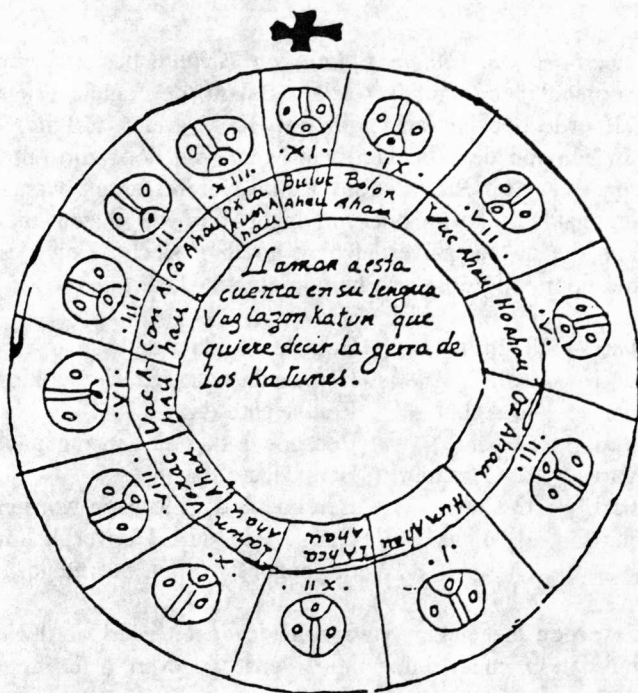
Mochten er data gevonden worden, dan blijken dit meestal tzolkin/haab combinaties te zijn, die zonder enige 'lange telling' moeilijk zijn te correleren met Christelijke data: elke tzolkin/haab combinatie komt eens in de 52 jaar weer terug...

In de veertiende en vijftiende eeuw treedt er een verdere desintegratie op in het politieke leven van de Maya heersers en ten tijde van de Spaanse verovering bestaat Yucatán uit veertien afzonderlijke staten. Pas na ruim twintig jaar veroveren de Spanjaarden het Noorden van Yucatán en vanaf die tijd krijgen wij, hoe vreemd het ook moge klinken, weer informatie over de kalender.

De Koloniale en Hedendaagse Periode

In de lange telling was de grootste eenheid na de *tun* van 360 dagen, de *katun* van 7.200 dagen. Het is deze tijdseenheid die in Yucatán een grote betekenis krijgt, waar hij onder bijvoorbeeld de Tzotziles van Chiapas of de Quiché's van Guatemala verlaten en vergeten wordt. Daar de *katun* uit 7.200 dagen bestaat en deelbaar is door twintig (het aantal dagtekens) werd een *katun*-periode altijd *ahau* genoemd, het laatste dagteken in de reeks van twintig, voorafgegaan door een coëfficiënt. Die coëfficiënt loopt echter van 1 tot 13 en 7.200 is niet gelijkelijk te verdelen door 13: er is een rest van 11. Daardoor is het nummer van de *katun*-periode altijd twee lager dan de vorige *katun* periode, zodat in de tijd *katun 11 Ahau* gevolgd wordt door *katun 9 Ahau*, gevolgd door 7, 5, 3, 1, 12, 10, 8, 6, 4, 2, en uiteindelijk 13, de laatste *katun* in een cyclus van dertien. Uit koloniale bronnen zijn zeven *katun*-cycli bekend en de eerste wordt vermeld in de *Relación de las Cosas de Yucatán*., geschreven door fray Diego de Landa, zo'n 20 jaar na de verovering van Yucatán. In de tekening die De Landa van deze cyclus geeft, schrijft hij: "zij noemen deze telling in hun taal *vazlazon katun*, dat wil zeggen 'het wiel van de *katuns*'". De *katun*-cyclus is uit andere bronnen bekend als 'u *kahlay katunoob*', ; letterlijk 'telling van de *katuns*'

Hieronder is de afbeelding te vinden van het 'katun-wiel' zoals De Landa dat als eerste tekende in de tweede helft van de zestiende eeuw:

Wat was de katun voor een rekeneenheid, behalve dan dat het twintig jaren van 360 dagen omvatte? De katun, elke katun voorafgegaan door een nummer, bevatte in zijn beschrijving een totaal van gebeurtenissen zoals die in het verleden in die betreffende katun hadden plaatsgevonden en, in de gedachten van de Maya-priesters, betrof een dergelijke katun ook de beschrijving én voorspelling ten aanzien van een komende katun met hetzelfde nummer.

Zo vinden wij bijvoorbeeld in het *Boek van de Chilam Balam van Tizimin*, (het boek van de Jaguar Priester van Tizimin, een plaats in het Noorden - Oosten van Yucatán) het volgende: "Mérida was de zetel van de katun 11 Ahau. Yax Chac was de heerser, met rituelen en muziek (...) Hongerlijden in de wildernis was *het lot van 11 Ahau*, slecht eten is het eten".

Dat gebeurtenissen in het verleden in een bepaalde katun van grote invloed konden zijn blijkt wel in het geval van de Itzá, één van de autonome volkeren in Yucatán. In een katun 8 Ahau werden zij verdreven uit hun hoofdstad Chichén Itzá en vertrokken naar het Meer van Tayasal in de Petén in Guatemala waar zij eeuwen onoververd bleven; vlak voor het begin van een nieuwe katun 8 Ahau aan het einde van de zeventiende eeuw kwamen de Spanjaarden om hen te veroveren. Het was echter bekend, middels het verleden, wat er kon gebeuren in de nieuwe katun 8 Ahau: zonder enige noemenswaardige incidenten lieten de Itzá zich in 1697 door de Spanjaarden omverwerpen, waar ze zich de katuns daarvoor verzet hadden...

Behalve het *Boek van Chilam Balam van Tizimín*, bestaan er nog meer teksten en voorspellingen van de Chilam Balam, de Jaguar Priester, zoals in de overgeleverde boeken van Chumayel, Kauá, Maní, Calkini, Teabo en Oxtutzab. In één van deze boeken, van Maní, zijn door zijn ontdekker en eerste beschrijver, Pío Pérez, een aantal interessante passages overgebleven: almanakken, korte omschrijvingen van de dagen uit de 260-daagse tzolkin, die de dagen verdelen in goed of slecht. Een kleine greep uit één van de door Pío Pérez verzamelde almanakken:

12 januari	8 Imix	Een slechte dag: de maand Yax begint
13 januari	9 Ik	Een slechte dag. Er zijn ziektes
14 januari	10 Akbal	Een slechte dag
15 januari	11 Kan	Een goede dag en een regenachtige dag
16 januari	12 Chicchan	Een slechte dag
17 januari	13 Cimi	Een goede dag. Reuzen worden geboren
18 januari	1 Manik	Een goede dag. De verplichtingen van de jongens worden beëindigd

Redenen worden niet gegeven waarom de dagen goed of slecht zijn, op de dagen na dat er meer informatie wordt gegeven ("een regenachtige

dag"). In de almanak waartoe deze dagen behoren in de Chilam Balam van Maní worden ook korte beschrijvingen gegeven van de maand zelf, zoals januari: een maand in het teken van waterman (een duidelijke invloed vanuit de Europese cultuur), waar mannen klein geboren zullen worden, vrouwenleuk vinden en bekend zullen staan als eters van chiles/pepers. Dorst zal men in deze maand niet kennen.

Beschrijvingen als deze zijn ook bekend van vlak na de verovering bij de Azteken van Centraal Mexico. Fray Bernardo de Sagáhun geeft in het vierde boek van zijn *Florentijnse Codex* enkele omvangrijke omschrijvingen van goede en slechte dagen en daarbij in enkele gevallen ook de Azteekse goden die over de dagen regeren.

In het geval van de Maya's moet gesteld worden dat de teksten over de katun-voorspellingen, de almanakken, de mythen en legenden in de boeken van de Chilam Balam geschreven zijn in het Yucateeks Maya, opgeschreven door Maya priesters die deze teksten bewaard wilden zijn voor de komende generaties en deze niet in handen van de katholieke priesters wilden laten vallen die hen al eeuwen vervolgden en hun in hiërogliefen geschreven werken vernietigden.

In het hedendaagse Yucatán worden de tzolkin en de haab niet meer gebruikt en richten de Maya boeren zich op hun akkers die een kalender kent gekoppeld aan de regen: van mei tot januari zorgt de Maya voor zijn akker en door middel van offergaves stemt hij de goden gunstig, voor regenval, voor een gelijkmatige groei van de maïs, voor een goede oogst.

Bij andere Maya volkeren, met name in de Guatemalteekse Hooglanden, heeft de kalender bijna vijf eeuwen kolonisatie en kerstening overleefd. De 260-daagse heilige Quiché kalender wordt *rajilabal k'ij* genoemd, "de telling der dagen". De priester die bekend is met de betekenis van de dagen wordt *ajk'ij*, "houder der dagen", genoemd. In een plaats als Momostenango gaat men naar een *ajk'ij* niet alleen voor geboortes, huwelijken en begravingen, gereguleerd volgens deze kalender, maar ook voor de voorspellingsrituelen die afhankelijk zijn van de betekenissen van de dagen. Aan de hand van de uitspraken van de "houder der dagen" zal een persoon beslissingen nemen, in de agrarische cyclus, voor als hij op reis gaat, of als hij zaken wil doen.

Een laatste voor-Spaanse bron, pas opgedoken in privé-collecties ver na de verovering, helpt ons ook niet verder: de eerste twaalf pagina's van de *Codex Parijs*, één van de drie overgebleven codices uit Yucatán, zijn zeer zwaar beschadigd. De nummers van de katuns zijn nog wel leesbaar, de tekeningen nog wel zichtbaar, maar de bijgaande hiërogliefische teksten zijn onleesbaar. Zo zijn vergelijkingen met de overgebleven katun-voorspellingen en informatie over de 260-daagse tzolkin helaas niet meer mogelijk.

Waar de vergelijking van tzolkin-data met een voor-Spaanse bron wel mogelijk is, betreft een andere overgebleven codex, de *Codex Dresden*. In dit hiërogliefische vouwboek zijn een groot aantal tekeningen van goden te vinden, bijbehorende dagtekens en in de hiërogliefische teksten rituele formules die betrekking zouden hebben op dagtekens en godheden. Echter ondanks het feit dat vele hiërogliefische teksten in deze Codex (én in andere codices) te vertalen zijn, moet gezegd worden dat de betekenis vaak duister is en in hoeverre deze teksten een bijdrage zullen leveren aan onze kennis over de tzolkin valt op dit moment nog te bezien.

Conclusies

De Maya's telden de dagen en plaatsten deze in een telling die het aantal dagen telde sinds een bepaalde begin-datum in een ver verleden: 13.0.0.0.0. 4 Ahau 8 Cumku, ofwel 13 augustus 3114 voor Christus. Na die datum worden de goden geboren, goden die in direct verband gebracht worden met de heersende Maya's van Palenque. Op *stelae* en lintels vinden we data geassocieerd met belangrijke gebeurtenissen in het leven van de Maya heersers, zoals rituelen en oorlogshandelingen.

Wat echter de kalender meer betekende voor de Maya's dan het alleen droog weergeven van het aantal dagen verstreken na de laatste schepping, wordt pas duidelijk in het Noorden van Yucatán, waar de katun een voorname plaats inneemt in het denken van de kalender-specialisten en gehanteerd wordt voor de beschrijving van verleden, heden en toekomst. De katun uit het verleden verschafte de Maya's inzicht in de toekomst: tijd kreeg hiermee een sterk cyclisch karakter, tegenover het lineaire karakter van de 'lange telling' in de Klassieke Periode.

Echter, ook de katun werd verlaten in Noord-Yucatán, en alleen in de Hooglanden bleef men de 260-daagse rituele kalender hanteren: gewoon voor in het dagelijks leven worden handelingen gespiegeld aan de voorspellingen voor de dagen die komen gaan. Die voorspellingen zijn van grote invloed op het handelen van het individu.

Ondertussen gaat de telling van de dagen gewoon door, ook in het Maya systeem van de lange telling, al is het dan in de gedachte van de archeologen en antropologen. Dagen gaan, de *uinal* volgt, dan de *tun*, de *katun* en uiteindelijk de *baktun*. Slechts 13 baktuns kunnen gevuld worden met getelde dagen voordat de dag weer 13.0.0.0.0. 4 Ahau 8 Cumku zal gaan heten. Nu bevinden wij ons in de twaalfde baktun, de achttiende katun ... op 23 december 2012 is de dertiende baktun vol en zijn we beland op de begindatum van de Maya kalender. De cyclus van de huidige kalender is dan gesloten: maar is de tijd dan grenzeloos? Dat zal afhangen van de goden...

LITERATUUR

Boot, Erik. "De jaarcyclus van de maïs en de landbouwrituelen van de Maya's" in: *Wampum*, N° 8, 1988. p. 143-150

Boot, Erik. *De Maya vorst: Spiritueel en militair leider. Yaxchilán en Palenque nader bekeken. Mogelijke implicaties voor de val van de klassieke Maya beschaving.* (Ms. scriptie Pol. Antr., R.U. Leiden 1988)

Craine, Eugene R. en Reginald C. Reindorp. *The Codex Pérez and the Book of Chilam Balam of Maní.* (Norman, 1979).

Edmondson, Munro S. *The ancient future of the Itza: The Book of Chilam Balam of Tizimin.* (Austin, 1982).

Landa, fray Diego de. *Relación de las Cosas de Yucatán.* (Mérida, 1983).

Léon-Portilla, Miguel. *Time and reality in the thought of the Maya.* (second edition). (Norman, 1988).

Pollock, H.E.D. *The Puuc: An archeological survey of the hill country of Yucatán and Northern Campeche, Mexico.* (Cambridge, 1980).

Schele, Linda. *Notebook for the Maya hieroglyphic writing workshop at Texas.* (Austin, 1987).

Schele, Linda and Marty Ellen Miller. *The blood of the kings: Dynasty and ritual in Maya art.* (New York, 1986).

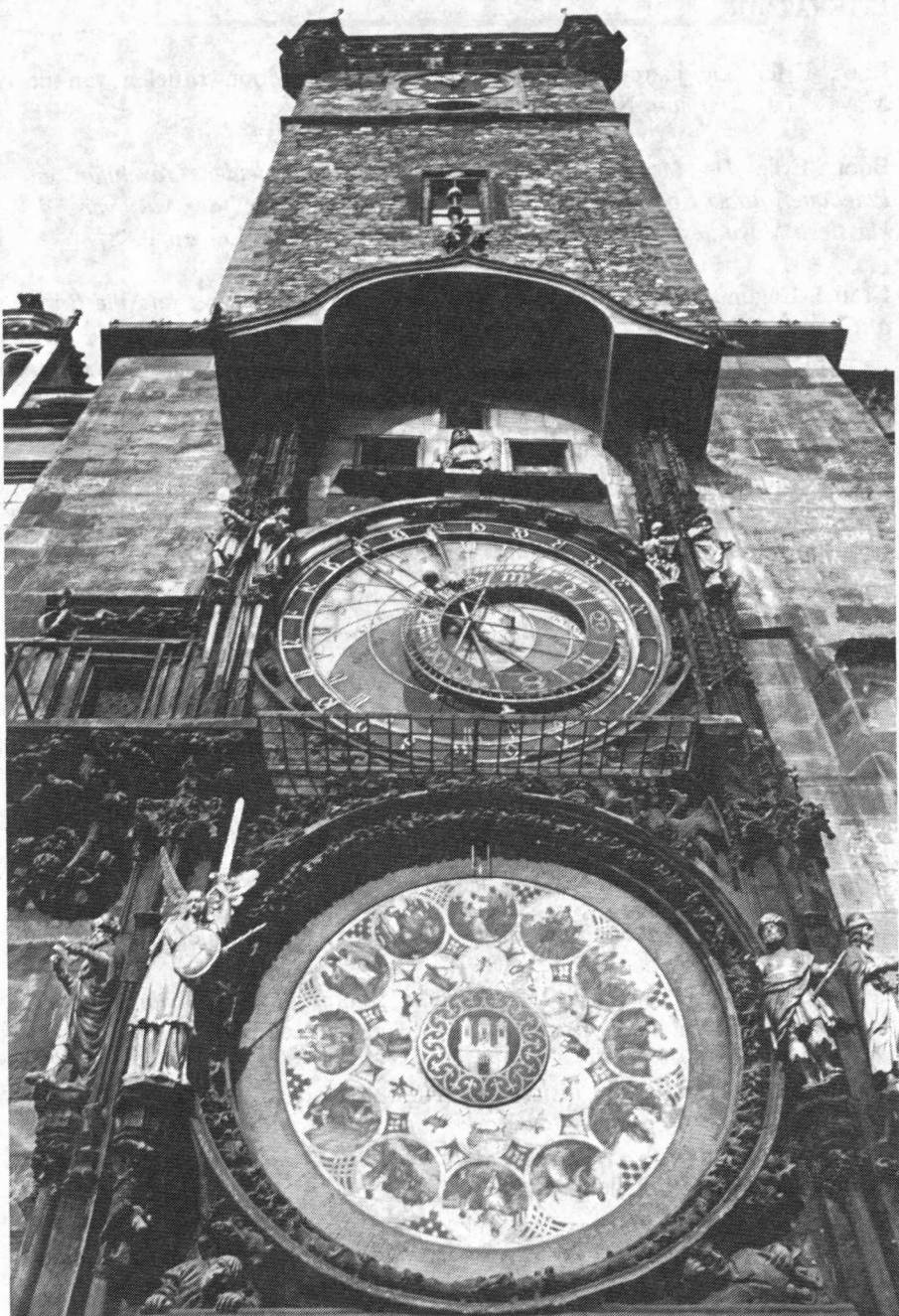
Tedlock, Barbara. *Time and the Highland Maya.* (Albuquerque, 1982).

Tedlock, Dennis. *Popol Vuh: The definite edition of the Mayan book of the dawn of life and the glories of gods and kings.* (New York, 1985).

Thompson, J. Eric S. *Maya history and religion.* (Norman, 1970).

Thompson, J. Eric S. *A commentary on the Dresden Codex, a Maya hieroglyphic book.* (Philadelphia, 1972).

Werkgroep Maya: Codex Dresden. *Gevorderde bespreking van de Codex Dresden aan de hand van pre-colombiaanse, vroeg-koloniale en hedendaagse bronnen, onder leiding van Maarten Jansen en Roswitha Manning.* (Leiden, 1988/1989).

De imposante klok van het Praagse raadhuis uit de 14e eeuw. Volgens de legende staken de Praagse burgers de maker de ogen uit, opdat hij nooit een mooiere klok elders zou maken.